

En nu eens een niet-arrogant-westerse kijk op Afrika:

DE BINNENKANT VAN SENEGAL

Tekst: Gerti Hesseling, foto's: Bruno Barbey

Het is niet juist een Afrikaans land te benaderen vanuit de gedachte dat zich daar heel bijzondere, ongewone, liefst primitieve structuren bevinden. Het enige waar men zich echt over moet verwonderen is, dat

W het land zo arm is en dat dat op rekening komt van ons kolonialisme en neokolonialisme. Gerti Hesseling had een uitgebreide studie van de Senegalese cultuur gemaakt voordat het tot een echte confrontatie kwam. Het pakte niet altijd uit zoals ze verwachtte, maar na haar bezoek wist ze in elk geval dat Senegalezen niet zozeer van ons hoeven te leren, maar dat het andersom best zijn nu kan hebben. Daarom schreef ze dit stuk.

at onzeker stonden we tegenover elkaar: zeven Senegalese studenten, in kleurrijke *boeboes* (kaf-tans), en ik zelf. Ik was net afgestudeerd en had een baan als promotie-assistent gekregen. Ik zou een proefschrift gaan schrijven over het staatsrecht van Senegal. Daar, op de vierde verdieping van het Schermerhorninstituut in Enschedé begon in feite mijn 'veldwerk'. Na enkele maanden lezen en studeren vond ik dat ik nu maar eens een Senegalees in levenden lijve moest ont-

moeten. Op mijn telefoontje naar het Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking 'of wij niet wat Senegalezen in het land hadden' kreeg ik prompt een lijst met namen toegestuurd. Er was een groep studenten in de luchtkartering, een vak waar ik tot dan toe nauwelijks van had gehoord. Nederland, in het bijzonder het naar de voormalige politicus genoemde instituut in Enschedé, blijkt op dat gebied echter een internationale reputatie te hebben.

Omdat vier van de zeven studenten de naam *NDiaye* droegen - de overige drie heetten *Cissé* - koos ik op goed geluk een *NDiaye* uit en schreef hem wat ik wilde: een confrontatie van mijn boekenkennis over het nog onbekende land met 'echte' Senegalezen. Dat kon. Twee weken later zat ik aan de grote keukentafel in de studentenflat aan mijn eerste *cebuyen* - spreek uit: tsjèboedjèn -, het favoriete Senegalese gerecht, bestaande uit rijst

met groenten en vis. Uit de cassetterecorder klonk Afrikaanse muziek en de centrale verwarming stond hoog. Ook de vele hete pepers in de *cebuyen* zorgden weldra voor een tropische sfeer. Wij spraken over de grondwet, politieke partijen, vakbonden, pers, taal, onderwijs, economie enzovoorts. Ik vroeg veel en kreeg uitgebreid antwoord.

De flessen cola en de pakken sinaasappelsap werden royaal uitgeschonken en toen kwam het onderwerp godsdienst aan de orde. Ik had gelezen dat tachtig tot negentig procent van het volk islamiet was en dat het hele politieke, culturele en economische leven in Senegal van de Islam doortrokken was. Maar op dat moment kreeg ik het pas echt warm, niet van de verwarming, niet van de pepers, niet van de muziek, neen, ik had een stomme fout begaan. Ik had mijn hersenen gepijnigd wat ik voor aardigheidje voor de zeven studenten zou kunnen meenemen. Een kruik Berenburger met van die leuke stenen bekertjes leek mij een goed idee. Mijn

Polygamie komt veel voor in Senegal. Maar in de hogere milieus verzetten de vrouwen zich steeds meer tegen deze traditionele huwelijksvorm.

Gerti Hesseling, (36), is verbonden aan het Afrika Studiecentrum te Leiden

gastheren hadden het grote pak bij mijn aankomst onder dankzegging onuitgepakt op de keukenkast gezet. Later zou ik ontdekken dat Senegalezen zelden cadeautjes onmiddellijk uitpakken. Eerst wordt er gedronken en gegeten, maar vooral gepraat: hoe gaat het met je, hoe gaat het met je kinderen, hoe gaat het met je ouders?

Het pak op de keukenkast grijnsde mij nu dus aan. Ik had mijn fout beseft: alcohol meenemen voor islamieten, dat kan toch niet! Ik besloot het geval maar in mijn voordeel aan te wenden: het bewees maar weer eens hoezeer boekenkennis iemand in de praktijk in de steek kan laten. Er werd hartelijk om gelachen. De kruik en de bekertjes werden mooi bevonden, de inhoud werd gereserveerd voor niet-islamitische mede-

Ik had mijn fout beseft: alcohol meenemen voor islamieten, dat kan toch niet! Ik besloot het geval maar in mijn voordeel aan te wenden: het bewees maar weer eens hoezeer boekenkennis iemand in de praktijk in de steek kan laten.

studenten. Zelf was ik door het gebeurde er méér dan ooit van overtuigd geraakt dat ik geen boek kon of wilde schrijven over een land als ik dat niet ook van binnen had leren kennen.

Gorée: goede rede

Ik ging dus naar Senegal. Eerst voor een maand om te verkennen en kwartier te maken, daarna een half jaar. De manier waarop je bij een eerste bezoek aan de hoofdstad *Dakar* door de stad wandelt, wordt al meteen bepaald door het doel van je komst, dus de plaatsen waarop je je aandacht richt, de mensen met wie je spreekt, de gebouwen waar je voor blijft staan of binnen gaat en niet te vergeten, de wijze waarop jezelf benaderd wordt. Een journalist op reportage moet in korte tijd een grote hoeveelheid algemene informatie zien te vergaren en liefst ook nog enkele belangrijke personen aan het spreken zien te krijgen. Een toerist zoekt de schilderachtige markten *Kermel* en *Sandaga* op, laat op een van de terrasjes aan de *Avenue Pompidou* door

een klein zwart jongetje zijn schoenen poetsen en geniet van de stranden waar *Dakar*, dat op een schiereiland ligt, zo rijk aan is.

De meeste toeristen hebben *Dakar* na een paar dagen wel bekeken. Zij vinden de bedelaars, de schoenpoetsertjes en de verkopers van 'Afrikaanse kunst' inmiddels knap lastig geworden. Zij varen een middag op en neer naar het eiland *Gorée* voor de kust en vertrekken vervolgens naar schilderachtige vissersplaatsjes, naar de *Casamance* in het zuiden, maar meestal rechtstreeks naar een van de door *Neckermann* of *Club Méditerranée* uitgezochte luxe-oorden.

Gorée is trouwens, afgezien van het schilderachtige karakter, een bezoek zeker waard. Vanaf de zestiende eeuw voeren schepen onder Nederlandse, Engelse en Franse vlag in het kielzog van de Portugezen naar de Westafrikaanse kust. De Europese handelaren vonden daar een menselijk reservoir dat zij met geringe kosten en risico's konden aanspreken. Er ontstond een zeer lucratieve driehoekshandel: de Europese schepen voeren ijzer, stoffen, tabak, alcohol en wapens naar Afrika. Daarvoor kregen zij van Afrikaanse handelaren in ruil 'menselijk ebbehout'. Met hun ruim vol slaven zetten zij koers naar Amerika, waar de Afrikanen werden verkocht om op de plantages te werken. Met winstgevend tropische produkten als suiker, koffie, cacao en tabak keerden de Europeanen huiswaarts.

Het eiland *Gorée* werd in 1617 door de Nederlanders gekocht van het volkshoofd op het vasteland. Zij noemden het eiland naar *Goeree* - 'goede rede' -, bouwden er twee forten, *Fort Nassau* en *Fort Oranje*, en maakten van het eiland een belangrijke doorgangplaats voor de slavenhandel. In het enige slavenhuis dat nog overeind staat en dat als museum is ingericht, kan men nog steeds een zeventiende-eeuwse Hollandse schouw bewonderen... Terwijl boven de heren een goed leven leidden, wachtten beneden honderden mannen, vrouwen en kinderen op hun deportatie.

Het in verval geraakte eiland is inmiddels tot historisch monument verklaard en zal waarschijnlijk met geld van Unesco gerestaureerd worden. Nog net kon worden verhinderd dat het eiland, eenmaal gerestaureerd, aan de *Club Méditerranée* verkwaanseld zou worden om te veranderen in een luxueus getto voor verwerende toeristen. Gelukkig maar, want van een dergelijk toerisme wordt het land niet rijker: vrijwel alles is Europees: het uit Europa ingevlogen voedsel, het leidinggevend personeel en uiteraard de mensen waar de winst naar toe gaat. Wanneer men als toerist

dáár niet aan wil meewerken, moet men niet aan het handje van de toeroperatoren gaan. In een aantal dorpen bestaan heel goede overnachtingsmogelijkheden, zogenaamde kampementen, die door de dorpelingen in hun eigen bouwstijl zijn gebouwd. Men moet er geen luxe verwachten: een eenvoudige hut, een bed, een klamboe, een ton water of een douche waarvoor men zelf nog moet pompen. En men moet eten wat de pot schaft, dus gewoon het plaatselijke voedsel. Maar de bescheiden winsten worden in het eigen dorp geïnvesteerd, voor een apotheek, een consultatiebureau, lesmateriaal.

Geen toerist

Zoals gezegd, ik was niet naar Senegal gekomen om de toeristische geneugten van het land te smaken, noch om een journalistieke reportage te maken. Het was mijn taak om in een paar maanden voldoende materiaal te verzamelen over de staatsrechtelijke en politieke ontwikkelingen van het land. Uitgangspunt daarbij was dat Senegal in 1960, toen het van Frankrijk onafhankelijk werd, het staatsrecht van het voormalige moederland in grote trekken overnam. Ik wilde het proces bestuderen dat tot de overname van dat toch eigenlijk vreemde recht had geleid. En ik wilde weten in wat voor land en bij welke mensen dat recht terecht was gekomen en wat er verder mee gebeurd was. Daarvoor moest ik niet alleen wetten en andere juridische literatuur bestuderen, maar moest ik mij ook verdiepen in de geschiedenis, in de sociaal-culturele context en de economie. Iemand die dergelijke plannen door de straten van *Dakar* loopt, bekijkt zo'n stad met andere ogen dan een toerist.

In het centrum van de stad loopt hij bijvoorbeeld via een brede straat met kantoren, banken en flatgebouwen van het *Place de l'Indépendance* regelrecht naar het witte presidentiële paleis. Daar huist dus het staatshoofd. Vanaf 1 januari 1981 is dat *Abdou Diouf*, een lange, magere man, die ondanks zijn timide voorkomen, het land sindsdien met grote voortvarendheid tracht te besturen. De staatsrechtelijke en politieke ontwikkelingen van Senegal werden echter voornamelijk bepaald door zijn voorganger, de man die én een belangrijke rol heeft gespeeld bij het verkrijgen van de onafhankelijkheid én nadien gedurende meer dan twintig jaar de functies van staatshoofd, regeringsleider en partijleider in zich verenigde: *Léopold Sédar Senghor*.

Aan het eind van mijn eerste onderzoekperiode, in 1979, werd ik, dank zij de bemiddeling van de Nederlandse ambassade, in audiëntie ontvangen

Zicht op het administratieve centrum van Dakar, met op de achtergrond en rechts het eiland Gorée. De naam is afgeleid van het Nederlandse Goeree ('de goede rede'). Hollandse slavenhandelaren vervoerden vanaf dit eiland hun 'menselijk ebbehout' naar Amerika. In een van de slavenhuizen bevindt zich nog een gave Hollandse schouw.

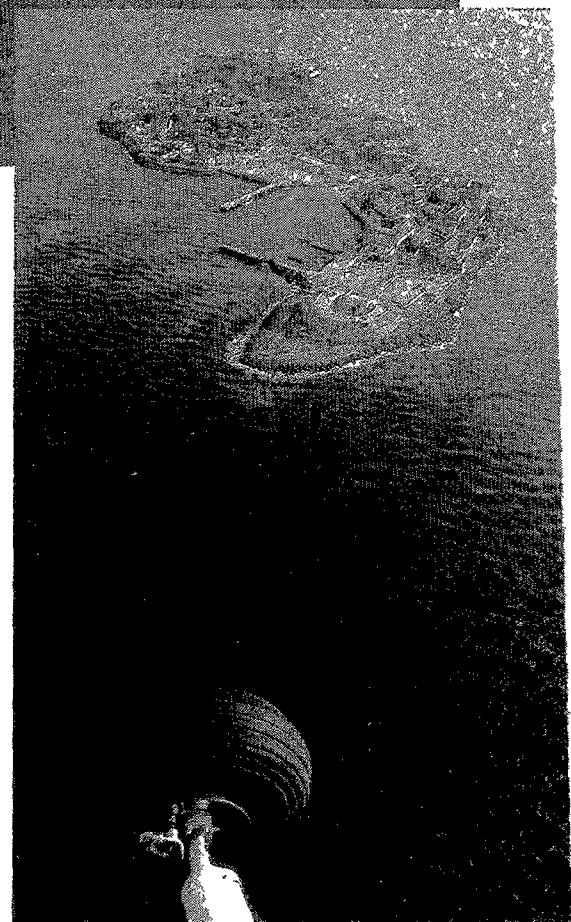
door Senghor. Hij was toen nog president, maar dat verhinderde hem niet om heel ongedwongen en bij tijd en wij-
gepassioneerd over historische en actuele gebeurtenissen te spreken.

Toen Senghor in 1928 als 22-jarige veelbelovende student naar Parijs vertrok, wees niets op zijn latere politieke carrière. Zijn gymnasiumopleiding had hij te danken aan de katholieke missionarissen: hij had aanvankelijk priester willen worden. Senghor werd de eerste Afrikaner die de hoogste universitaire graad behaalde, in de Franse taal- en letterkunde. Jarenlang gaf hij les op een Frans lyceum en hij verwierf aanvankelijk bekendheid als - *Frans* - dichter. Pas na de Tweede Wereldoorlog werd hij actief in de politiek als afgevaardigde van Senegal in het Franse parlement.

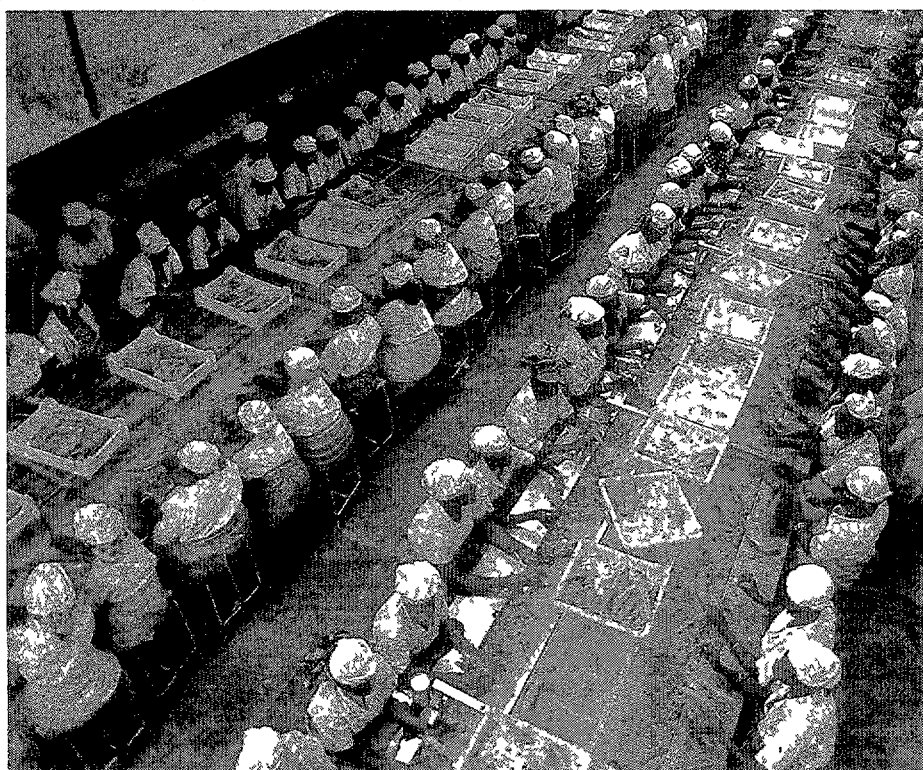
Toen hij in 1960 tot eerste president van de onafhankelijke Republiek Senegal werd gekozen, had hij het grootste deel van zijn leven in Frankrijk doorgebracht. Hij wordt niet voor niets Fransers dan de Fransen genoemd. Een belangrijk thema in mijn gesprek met hem was dan ook die Franse gezindheid van hem. Dat hij twee jaar na zijn verkiezing tot president een staatsgreep had weten te verhinderen, schreef hij in

eerste instantie toe aan de democratische gezindheid van het leger, maar hij kon niet ontkennen dat ook de steun van de nog altijd in Senegal gestationeerde Franse militairen daarbij een rol had gespeeld. De afhankelijkheid van de vroegere kolonisator Frankrijk is nog altijd niet gering, zowel politiek als militair, maar vooral economisch. Pas toen ik bij Senghor zijn taalbeleid aansneed, werd hij werkelijk geëmotioneerd. De taalsituatie is nogal gecompliceerd. Er bestaan twaalf inheemse talen, waarvan er één, het Wolof, door de meerderheid van de bevolking als eerste of tweede taal wordt gesproken. Als gevolg van de koloniale tijd moet daar een dertiende taal aan worden toe-

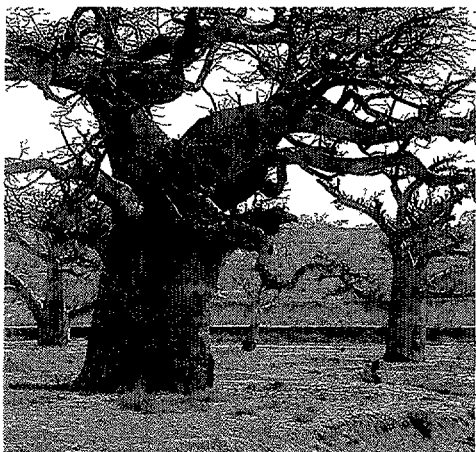
gevoegd: het Frans. Hoewel slechts één derde van de bevolking die taal spreekt, speelt het gehele officiële leven zich er in het Frans af. 'Monsieur le Président,' vroeg ik, 'vindt

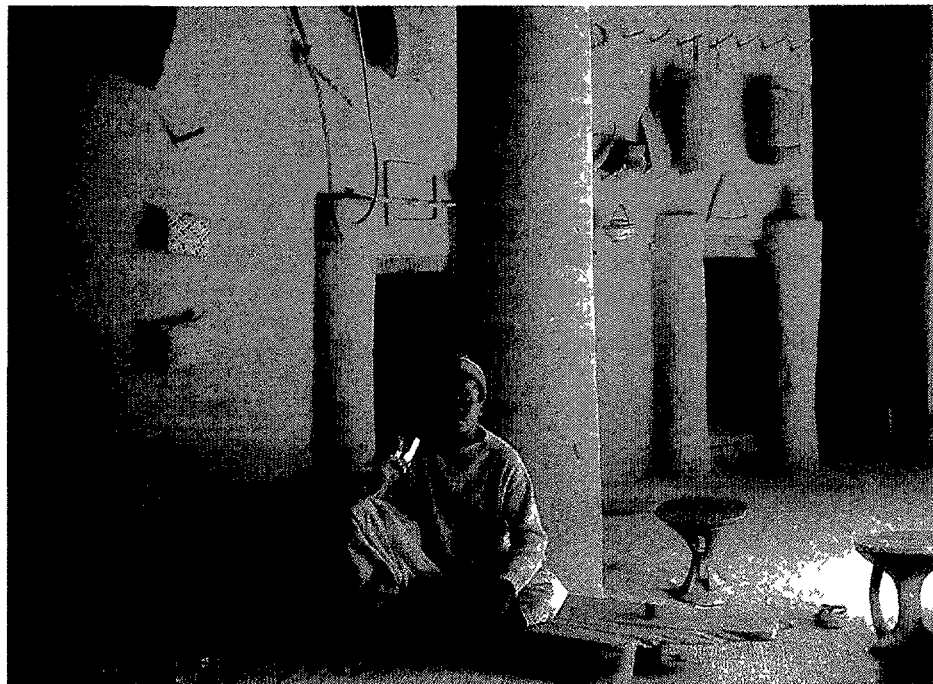
De visvangst wordt steeds belangrijker voor de Senegalese economie. Kleine vissersbootjes ('Proques') in Kayar, een dorp ten noorden van Dakar. Links: vrouwen aan de arbeid in een tonijnfabriek.

u het feit dat de overgrote meerderheid van de Senegalese bevolking niet daadwerkelijk aan de politiek kan deelnemen enkel en alleen omdat men het Frans, een geïmporteerde taal, niet machtig is, geen belemmering voor de democratie? En vindt u het niet meer in overeenstemming met uw *negritude theorie* wanneer een inheemse taal de officiële zou worden?

Het antwoord was een uitgebreide lofzang op de mogelijkheden van de Franse taal om abstracte begrippen te verwoorden en een uitweiding over zijn theorie dat de neger gevoelsmatig reageert in tegenstelling tot de rationeel denkende Europeaan. Ik had de moed niet om hem recht in het gezicht te ver-

A broodbomen of 'baobabs': de karakteristieke bomen die het grootste deel van het jaar kaal zijn, beheersen het landschap in het grootste deel van het land. Rechts: een voorbeeld van traditionele huttenbouw in Enampor, Casamance, waarin thans een klein museum is gevestigd.

tellen dat een dergelijke stelling naar mijn mening racistische trekken vertoont. Maar mijn protesten, in beleefder termen, hadden wel tot gevolg dat de president nadrukkelijk op zijn horloge ging kijken en het gesprek spoedig daarop beëindigde.

Drie jaar later, juli 1982, ging ik Senghor mijn boek brengen. Per slot is hij daarin de hoofdrolspeler. Deze keer werd het gesprek plaats in zijn, in 'negerafrikaanse' stijl opgetrokken, maar door een Franse architect ontworpen, residentie in een van de luxe buitenwijken van Dakar. Net als Amsterdammers hebben de Dakarois de neiging om opvallende bouwwerken van een bijnaam te voorzien. Het nieuwe huis van Senghor wordt vanwege de kantelen 'Les dents de la mer' (de tanden van de zee) genoemd.

Senghor, ambteloos burger nu, weigerde op de binnenlandse politieke situatie in te gaan, maar hij liet zich wel ontvallen dat er volgens hem onder zijn regering veel meer aan een nationaal taalbeleid was gedaan dan nu. Over dat taalbeleid werden we het wéér niet eens. Ik stapte daarom maar snel over naar een wat minder gevoelig liggend onderwerp: de Socialistische Internationale, waarvan hij nog steeds een van de vice-presidenten is.

Den Uyl

De socialistische partij van Senghor is in 1976 als eerste Afrikaanse partij tot dit gezelschap van westerse, sociaal-

democratische partijen toegetreden. Bij een bezoek aan het riante partijbureau, het *Maison du Parti*, valt onmiddellijk het oog op het grote manifest van de Socialistische Internationale dat in de hal hangt en waarop de handtekeningen prijken van onder meer Brandt, Mitterrand, Palme en onze eigen Joop den Uyl. De officiële toegangsprijs was, naast het vrijlaten van politieke gevangenen, het opheffen van het éénpartijstelsel. Senghor was bereid die prijs te betalen omdat hij aanvoelde dat de binnenlandse situatie voldoende stabiel was om een parlementaire oppositie te kunnen verdragen, maar meer nog omdat het internationaal prestige van Senegal daardoor opgevijseld zou kunnen worden en uiteraard dat van hemzelf als liberaal staatsman. Het is een publiek geheim dat Senghor al jaren de Nobelprijs ambieert, die voor de vrede of voor de literatuur, dat is hem om het even. Sinds zijn aftreden beperkt de ex-president zijn openbare optreden tot zijn activiteiten binnen de Socialistische Internationale en tot zijn pogingen om een Afrikaans pendant daarvan op te zetten, de Interfricaine Socialiste. Dat laatste, gaf hij toe, nog zonder al te veel succes.

Men kan in menig opzicht kritiek hebben op het beleid dat Senghor gedurende zijn twintigjarig presidentschap voerde, maar politieke moed en een redelijke mate van tolerantie ten opzichte van politieke tegenstanders kan hem niet ontegenwoordig worden. Die twintig jaar zijn niet altijd rimpelloos verlopen

en zijn tegenstanders zijn niet altijd even zachtzinnig behandeld, maar zijn regime heeft nooit dictatoriale vormen aangenomen. En Senghor moet worden beschouwd als een van de weinige staatshoofden die zijn opvolging grondig heeft voorbereid. De huidige bewoner van het presidentiële paleis, Abdou Diouf, heeft tien jaar lang de kunst van zijn voorganger kunnen afkijken. In die tien jaar zetelde hij als Eerste Minister in het hoge gebouw, recht tegenover het paleis, waarin verschillende departementen zijn gevestigd.

Bieldieng

Dat gebouw wordt in de wandeling het *Buidang* genoemd - spreek uit: bieldieng, met het accent op de laatste lettergreep; een mooi voorbeeld van franglais! Wie een tijdje het komen en gaan der ambtenaren gadeslaat, wordt getroffen door het grote aantal blanken. Inderdaad, achter elke Senegalese ambtenaar of politicus van enig belang staat een westerse, meestal Franse, adviseur. Senghor placht vergoelijkend te zeggen: 'Ach, weet u, iedere Senegalees heeft zijn eigen *Français*. Niet alleen ikzelf heb een Franse vrouw, ook mijn belangrijkste politieke tegenstander is met een Française getrouwd.' Niet alle Senegalezen zijn echter bereid de Franse aanwezigheid in termen van huwelijksrelaties af te doen. De strijd tegen het neokolonialisme is voor vrijwel alle oppositiepartijen een van de belangrijkste programapunten.

In een halfcirkelvormig gebouw met

majestueuze trappen, niet ver van het Building, bevindt zich de arena van de politieke partijen, het *parlement*. Het grootste deel van het tijdperk Senghor werd dat slechts bevolkt door één partij, de socialistische, waarvan de president zelf algemeen secretaris was. Officieel was de vrijheid om een politieke partij op te richten in de grondwet verankerd, maar in de praktijk wist Senghor op handige wijze de oppositie mond dood te maken. Pas in het midden van de jaren zeventig stond hij oppositiepartijen toe, maar hij liet in de grondwet vastleggen dat er naast zijn socialistische partij slechts plaats was voor één liberale en één communistische. Een jaar later werd dat uitgebreid: er mocht nog een conservatieve partij bij komen. Slechts één oppositiepartij wist bij de

De vrouw die terecht stond behoorde tot de overgrote meerderheid der Senegaleze vrouwen die geen Frans spreekt. Tegenover haar stond de officier van justitie die in het Frans de dagvaarding voorlas. De rechter vroeg in het Frans opheldering over bepaalde details.

verkiezingen in 1978 een aantal parlementszetels te behalen. Sindsdien is het parlementaire schouwspel aanzienlijk verlevendigd, want de oppositie van de *Parti Démocratique Socialiste* is veelvuldig en fel en zij draagt demonstratief boeboes in de partijkleur. In dit parlamentsgebouw heb ik heel wat uren doorgebracht, niet op de publieke tribune, maar in de archieven.

Een van de eerste daden van Senghors opvolger was het opruimen van de grondwettelijke barrières voor het oprichten van een politieke partij. Hij schafte het keurslijf van het driepartijen-, resp. vierpartijenstelsel af en het resultaat is dat er zich nu twaalf partijen voorbereiden op de verkiezingen, die in februari 1983 plaatsvinden. Als er zich geen onvoorziene gebeurtenissen voordoen, zullen Abdou Diouf en zijn partij wel weer met grote meerderheid worden gekozen. De massamedia, het enige dagblad *Le Soleil*, de radio en televisie worden beheerst door zijn partij. De oppositiepartijen hebben daar

nauwelijks toegang toe en hebben noch het geld noch het apparaat om hun eigen partijkrantjes tot in alle uithoeken van het land te verspreiden.

Tolk nodig in eigen land

Enkele honderden meters voorbij het parlamentsgebouw doemt het *Palais van Justitie* op. Daar zetelen de Hoge Raad en lagere rechterlijke instanties. Ook hier valt op dat de Senegalese advocaten heel wat Franse collega's hebben. Processen zijn ook in Senegal openbaar en in het kader van mijn onderzoek woonde ik er verschillende bij. Het gaf mij de gelegenheid om op een onthutsende manier geconfronteerd te worden met de vreemde taalsituatie in het land. Het ging om een eenvoudige diefstal. De vrouw die terechtstond, behoorde tot de overgrote meerderheid der Senegaleze vrouwen die geen Frans spreekt. Tegenover haar stond de officier van justitie die in het Frans de dagvaarding voorlas. De rechter, gekleed in zwarte toga, vroeg in het Frans opheldering over bepaalde details. Haar pro-deo-advocaat hield in het Frans een geëmotioneerd betoog waarin hij erop wees dat de vrouw door haar man bij diens derde huwelijk in de steek was gelaten en met vijf kleine kinderen was achtergebleven. Omdat haar hele familie ver buiten Dakar woonde, was zij in de problemen gekomen. In prachtige Franse volzinnen en onder verwijzing naar Franse jurisprudentie, vroeg hij de rechter deze verzachtende omstandigheden in zijn overwegingen te betrekken. De vrouw kreeg inderdaad slechts een gevangenisstraf van twee maanden voorwaardelijk, met een proeftijd van een jaar. Zij had alles slechts kunnen volgen via een tolk, en dat terwijl officier van justitie, rechter, advocaat en griffier evenals zij *Wolof*, hun eigen taal, hadden kunnen spreken.

Deze en soortgelijke gebeurtenissen waren voor mij aanleiding om de taalsituatie van het land in de bestudering van het recht en van de politieke ontwikkelingen te betrekken. De taalproblematiek krijgt in Senegal en andere Afrikaanse landen een extra-accent door het grote aantal talen binnen één staatsverband. En zij wordt nog versterkt door de koloniale erfenis - een vreemde taal - en de hoge graad van analfabetisme. Maar het vraagstuk op zichzelf is niet uniek voor Afrika. Kijk naar onze zuiderburen, de Belgen, naar Zwitserland, Joego-Slavië, Sowjet-Unie en Canada: allemaal meer talige landen. Het gaat er mij om dat men in eigen land er recht op zou moeten hebben in de eigen taal met de overheid te kunnen communiceren, met de ambtenarij, met de justitie en in de politiek.

De moskee in Touba, waar op de sterfdag van Amadu Bamba, de oprichter van de islamitische Murid-broederschap, meer dan een miljoen van zijn volgelingen naar zijn graf in de moskee trekken. Alle treinen, bussen en taxi's worden daarvoor ingezet.

Tijdens een rondrit door Dakar valt het levendige straatbeeld op. Men ziet de meest luxe wagens naast gammele oude auto's, meestal van Franse makelij, maar ook knetterende brommers. Daartussen beweegt zich de rijkgeschakeerde voetgangersbevolking van Dakar: schoenpoetsertjes, bedelende *taalibé's* en pindavrouwtjes, die op gezette tijden als *'encombrements humain'* door de politie worden opgepakt en kilometers buiten de stad worden achtergelaten. Ook in Dakar is de methode-Koppejan bekend. Een dag later hebben ze hun plaatsen in Dakar weer ingenomen.

Sta-in-de-weg

'Encombrements humain' is een vrijwel onvertaalbare uitdrukking 'Encombremment' betekent hindernis, sta-in-de-weg. De Senegalese overheid vreest dat dergelijke 'overlast bezorgende' mensen, die door de straten van Dakar zwerven, toeristen afschrikken en onderneemt daarom regelmatig vergeefse pogingen om ze uit het centrum te verwijderen. In de ook in Nederlandse vertaling verschenen roman van de Sene-

galese auteur en filmer Sembène Ousmane *Xala* - spreek uit: *Gala* - treft men daarvan een onthutsend beeld aan. Het boek is door de schrijver zelf verfilmd en de film is nog regelmatig in Nederlandse filmhuizen te zien, evenals een andere film van hem *Le Mandat* (De Postwissel), waarin met milde ironie het verhaal verteld wordt van de eenvoudige Dakarois die een cheque krijgt van zijn neef uit Parijs en niet weet hoe deze te verzilveren. Hij loopt vast in een bureaucratisch doolhof.

Ik had het over *taalibé's*. Dat zijn leerlingen van een islamitische broederschap, maar de naam wordt vooral gegeven aan de kleine jongetjes die je met een conservenblik als collectebus door de straten ziet zwerven. Dat zijn de leerlingen van een maraboet, een islamitisch leraar. Die jongens zijn door hun ouders op jeugdige leeftijd aan zo'n maraboet toevertrouwd opdat zij zich bekwamen in de leer van de koran. Veel maraboets sturen hun leerlingen echter uit bedelen. Samen met de ontelbare grote en kleine moskeeën, de Arabische spreuken op taxi's en bussen en de mannen die, soms gewoon op straat, hun gebiedsplichten vervullen, vormen de taalibé's de uiterlijke tekenen van de alles overheersende Islam.

De Islam is ook aanwezig in het pinda-vrouwetje, zij het voor de buitenstaander minder zichtbaar. Zij verkoopt in minieme porties voor een stuiver het produkt waarvan de Senegalese economie voor een groot deel afhankelijk is: aardnoten, dáár 'arachides', hier in de volksmond ook wel pinda's genoemd. Meer dan de helft van de aardnotenproductie is in handen van de invloedrijke broederschap van de Moeriden. De maraboets van deze broederschap werden reeds in de koloniale tijd door de Fransen ingeschakeld bij de verbreding van de aardnotencultuur, waarvoor de kolonistator Senegal had voorbeschikt. De oprichter der Moeriden, Amadou Bamba, beschouwde het werken op het land als een wezenlijk onderdeel van de godsdienst: arbeid kan gebed vervangen als het produkt van de arbeid naar de maraboet gaat die onderwijl voor zijn volgeling bidt en mediteert. Het Franse koloniaal bestuur heeft daar indertijd handig op ingespeeld: in ruil voor het stimuleren van de aardnotencultuur konden de maraboets op bepaalde voorrechten en een zekere bescherming rekenen. Na de onafhankelijkheid heeft de Senegalese regering dit beleid voortgezet. Amadou Bamba ligt begraven in Touba, dat een pelgrimsoord is geworden.

Islam, economie en politiek zijn in Senegal op een zodanige manier verstrengeld dat het grondwettelijk bele-

den beginsel van de scheiding van kerk en staat wel eens in gevaar kan komen. Dat bleek wel toen begin 1979 Khomeiny in Iran de macht greep en er een islamitische staat vestigde. Senghor ontbood toen onmiddellijk de belangrijkste maraboets, om van hen de verzekering te krijgen dat zij in Senegal niet iets dergelijks in de zin hadden. Een fundamentalistische revolutie naar het voorbeeld van Iran lijkt in Senegal voorlopig onwaarschijnlijk, maar de politici weten zich afhankelijk van en dus in een voortdurende onderhandelingspositie met de Islamleiders. Het gevaar daarvan mag men niet onderschatten.

Mee-eten

Toen ik in 1978 voor de eerste keer Senegal bezocht, vond ik een gastvrij onderdak bij een Senegalese familie, die in Dakar in een modern huis woont, voorzien van ijskast, televisie en stereo-installatie. Elke morgen reed de heer des huizes in een keurig maatpak met zijn zojuist door de huisbediende gewassen Citroen CX naar zijn (overheids)baan. Zijn vrouw nam, gestoken in een naar naar de laatste Franse mode, een taxi naar de universiteit om college te volgen. Bij het middagmaal kwamen we elkaar weer tegen. De westerse kleding was daarvoor vervuild voor comfortabele, wijde boeboes.

De eerste dag was in de huiskamer voor drie mensen gedekt. Ik gebruikte samen met mijn gastvrouw en gastheer, Aminata en Thierno, de maaltijd. De tweede dag zat ik alleen met Thierno aan tafel. De beide volgende dagen zat ik moederziel alleen, terwijl ik achter op de binnenplaats een geanimeerd gezelschap vermoedde. 's Avonds begon ik er aarzeland met Aminata over. 'Ik wilde me natuurlijk niet opdringen, maar... als er geen bezwaar tegen was, zou ik toch wel graag gewoon met de anderen mee-eten'. Ik was na vier dagen gelukkig voldoende geaccepteerd, zodat er inderdaad geen bezwaar tegen was. Zo zag ik elke dag een wisselend gezelschap mannen, op een grote rieten mat op de grond rondom de grote schaal cëbudjën. Het waren broers, ooms, neven en vrienden. Sommige neven waren uit hun dorp naar de hoofdstad gekomen en bij hun oom ingetrokken in de hoop dat hij een baantje voor hen zou vinden.

Zelf gebruikte ik de maaltijd met de vrouwen en kinderen, op een andere plaats. Ook gezeten op de grond, leerde ik na veel oefenen, net als de anderen met de hand te eten. Met je rechterhand moet je dan balletjes van het voedsel zien te draaien en die, zonder je gezicht onder te smeren, naar je mond

brengen.

Ook het gezelschap vrouwen wisselde vrijwel dagelijks en mijn gastvrouw trachtte mij geduldig steeds weer de ingewikkelde familierelaties duidelijk te maken: 'Dat is mijn zuster van dezelfde vader en moeder', 'dat is een zuster van de tweede vrouw van mijn vader', 'dat nichtje is de dochter van mijn moeders broer en dat andere nichtje de dochter van mijn halfzuster', enzovoorts.

Door deze dagelijkse middagmaaltijden leerde ik veel over het Senegalese volk van binnenuit. Zo werd me duidelijk dat, omdat een verrijnd stelsel van sociale zekerheid zoals bij ons er niet bestaat, de familie dat stelsel min of meer moet zien te vervangen. Vele jongeren trekken van het platteland naar de stad, de zogenaamde 'exode rural'. Voor iemand met een goede maatschappelijke positie vloeien daaruit soms zware verplichtingen voort. Omdat de jongeren vaak geen of een slechte opleiding hebben en omdat de arbeidsmarkt in een stad als Dakar al lang verzadigd is, blijven velen van hen soms jaren op de zak van hun rijkere familieleden teren. Dat 'rijker' is vaak heel betrekkelijk. In de overvolle volkswijken is het geen uitzondering dat er op één kamertje tien tot twintig verwanten wonen, waarvan er slechts een enkele een regelmatig inkomen heeft.

Polygamie

Tijdens de maaltijd werd er veel gediscussieerd en een van de steeds weerkerende onderwerpen bij de vrouwen was polygamie. Enkele vrouwen hadden al een co-vrouw of waren zelf tweede, derde of vierde vrouw, maar mijn jonge, nog niet zo lang getrouwde, gastvrouw verzette zich hevig tegen een eventuele concurrente. Polygamie komt veel voor in Senegal, maar het aantal vrouwen dat men mag trouwen, is beperkt tot vier. De wet kent twee huwelijksvormen. De eerste is een monogaam huwelijk, dat voor de man de mogelijkheid biedt om meerdere vrouwen te huwen voor de duur van het huwelijk uitsluit. Er is overigens wel een soepele echtscheidingswetgeving waarvan, althans in de grote stad, op ruime schaal gebruik wordt gemaakt. De tweede vorm is 'traditioneel' trouwen, dit wil zeggen polygaam. Het komt vaak voor dat een huwelijk op het laatste moment niet doorgaat of wordt uitgesteld omdat de man weigert zich op een monogaam huwelijk vast te leggen en de vrouw dat niet accepteert. Meestal delft de vrouw echter het onderspit en wordt het huwelijk enkele weken later alsnog 'traditioneel' gesloten. Zelfs op het gemeentehuis moeten de gasten nog wel eens een half uur of een uur wachten tot de aan-

staande echtelieden het eens zijn geworden.

Toch neemt het aantal polygame huwelijken langzaam af. Een van de oorzaken is dat voor de bruidsschat die vroeger voornamelijk in vee, slaven, kleding, kolanoten en dergelijke werd betaald, in toenemende mate geld en luxe artikelen (tv-toestellen, auto's) worden geëist. Maar weinig mannen kunnen dergelijke uitgaven méér dan eens in hun leven opbrengen. Bovendien, vroeger hadden de mannen op het platteland de vrouwen harder nodig om het land te bewerken. In de gemoderniseerde, commerciële aardnotencultuur van tegenwoordig ligt het huwen van een goedkope arbeidskracht minder voor de hand. Tenslotte, mannen met een moderne opleiding die een vrouw met

bonden poten op de grond gelegd. De zieke wordt naast het dier gelegd en beide worden bedekt met een stapel *pagnes* (grote katoenen doeken, die als rok om het lichaam worden gewikkeld). De trommels klinken, de omstanders dansen en de *griots* (een soort minnestrelen) zingen. Vervolgens wordt de zieke naar binnen gebracht. De os, een geit en drie kippen worden door een maraboet geslacht. Het vlees van de geslachte dieren wordt geroosterd en onder de aanwezigen verdeeld.

Het viel mij op hoezeer bij dergelijke genezingsrituelen niet-islamitische en islamitische gebruiken met elkaar versmolten zijn. Een vanzelfsprekend lijkende combinatie van moderne, religieuze en traditionele elementen is inderdaad een kenmerk van de huidige Senegalese samenleving. Destijds werd ik daar enigszins door verward. Alles week te zeer af van de naïeve vooronderstelling over 'sociale verandering' en 'modernisering'. Uiteraard was ik niet gekomen met hetzelfde ethnocentristische uitgangspunt als de Fransen in de koloniale tijd — en helaas nog steeds velen in de tegenwoordige tijd: alles wat niet is zoals bij ons is vreemd, raar en onbeschaafd en moet zo spoedig mogelijk worden aangepast aan onze zeden en gewoonten. Een dergelijke arrogante houding heeft het koloniale beleid in — voormalig Frans — West-Afrika in belangrijke mate bepaald. Alles moest Frans worden. De Franse beschaving moest er worden gebracht. Ik zelf was eerder ervan uitgegaan dat dat zou moeten botsen met de traditionele en autochtone culturen. Traditioneel en modern zouden elkaar uitsluiten. Hier in het vissersdorp beseft ik dat die tegenstelling helemaal niet zo absoluut is. Ook in het recht blijken traditionele en moderne elementen soms zeer harmonieus samen te kunnen gaan. Trouwens, hoe zit het in onze zogenaamd beschaafde wereld? Gaan daar niet tal van irrationele, religieuze en mystieke elementen samen met onze rationele, zakelijke cultuur?

En brousse

Een bezoek aan Senegal kan niet tot de hoofdstad beperkt blijven, ook niet wanneer zoals in mijn geval de belangrijkste gegevens op politiek en staatsrechtelijk terrein in Dakar lagen. Voor een reis naar bijvoorbeeld de Casamance in het zuiden valt te kiezen uit twee vervoersmiddelen: een *taxi-brousse* (een grote personenauto) of een *car-rapide* (een — vaak open — busje). Anders dan de naam doet vermoeden, doet de *car-rapide* er bijna twee keer zo lang over als de *taxi-brousse*. Zowel de auto als de bus gaat pas rijden als hij vol is.

Bij gebrek aan klandizie weigert de chauffeur te vertrekken tenzij je de prijs voor twee of meer betaalt. Anders moet je het de volgende dag maar opnieuw proberen.

Ik kwam op de voorbank middenin terecht, de dodemansplaats genoemd. Ik had mij al achterin geïnstalleerd, maar een klein, fel wijffje was mij komen vertellen dat zij eerder was gekomen en die plaats had gereserveerd. Het werd een lange, warme en zweterige rit. Mijn medepassagier rechts en de chauffeur waren van het corpulente soort en ikzelf behoor niet tot de slanken. Het resultaat was dat je in de loop van de dag de *gène* voor lichamelijk contact geleidelijk verloor. We stonken allemaal even hard naar het zweet en bij het verzitten, was het onvermijdelijk dat je je arm af en toe om de rug van je buurman legde, zoals mijn buurman bij mij deed. Het viel mij op dat er relatief veel vrouwen reisden over soms zeer grote afstanden. Er is voor feministen op het gebied van de gelijkenschakeling van de vrouw nog heel wat werk aan de winkel, maar op het punt van economische zelfstandigheid en onafhankelijkheid kan menige westerse vrouw nog veel van haar zwarte zusters leren. Dat komt doordat de Senegalese consument zijn voedsel en andere benodigdheden veelal koopt op de vele grote en kleine markten en die markthandel is voor een belangrijk deel in handen van de vrouwen. Zij bewerken een lapje grond en houden zichzelf en de kinderen daarmee in leven. Wat er overblijft, wordt op de markt verkocht.

Eenmaal buiten Dakar en het dertig kilometer verder gelegen Rufisque zet de taxi er goed vaart in: honderd tot honderd-twintig kilometer per uur over een drukke tweebaansweg vol gaten en kuilen en af en toe vee op de weg. Alleen in de vele dorpjes waar de weg dwars doorheen snijdt — 'rondwegen' zijn er (nog?) niet — wordt even gas teruggenomen. Het uitzicht is eentonig. Een vlak, tamelijk dor, landschap met almaar eindeloze rijen baobabs, apebroodbomen. En in de dorpen de lemen hutten, waarin de plattelandsbevolking woont. Het ideaal, een '*maison en dur*' met een golfplaten dak is voor hen nog ver weg.

Na enkele uren rijden, waarin de man naast mij niet ten onrechte zijn gebedskrans bidt en voortdurend Allah aanroept, komen we aan een van de meest wonderlijke erfenissen van de koloniale tijd: *Gambia*. Deze voormalige Britse kolonie van uiterst bescheiden afmetingen (circa driehonderd kilometer lang en twintig kilometer breed) ligt als een enclave in Senegal en bemoeilijkt de aansluiting van het zuiden, de Casa-

Het resultaat was dat je in de loop van de dag de *gène* voor lichamelijk contact geleidelijk verloor. We stonken allemaal even hard naar het zweet en bij het verzitten was het onvermijdelijk dat je je arm af en toe om de rug van je buurman legde, zoals mijn buurman bij mij deed.

eenzelfde opleidingsniveau zoeken, hebben weinig keus. De vrouwen die zij vinden, verzetten zich meestal tegen de polygamie.

Botsing van culturen?

Op een zondag reden wij in de luxe wagen over de *tôle ondulée* naar het vissersdorp waar de moeder van Aminata woont. *Tôle ondulée* betekent golfplaat; het woord wordt gebruikt voor de niet-geasfalteerde lateriet-wegen, die vanwege de vele overdwarse ribbels associaties oproepen met golfplaten. Zulke wegen worden ook wel *washbord* wegen genoemd of eenvoudigweg *piste*. Maar dan moet men niet aan een gladde wielersbaan denken.

Aangekomen bij haar ouderlijk huis en gezeten tussen een twintigtal verwanten vertelde Aminata mij dat haar moeder onlangs van een zware ziekte was genezen dank zij een acht dagen durende genezingsceremonie. Bij zo'n ritueel schaart de hele familie zich buiten in een kring om de zieke. Er wordt een os binnen de kring geleid en met vastge-

De markthandel in Senegal is voor een groot deel in handen van vrouwen.

mance, met de hoofdstad en het centrum van het land. Senegal heeft in het verleden meermalen geprobeerd om de doorgang door het land te vereenvoudigen, zowel wat betreft de douanefaciliteiten als wat betreft de bouw van een brug over de Gambia-rivier, die nu met een pont moet worden overgestoken, waarvoor soms lange wachttijden gelden. De Gambiaanse overheid is altijd nogal beducht geweest voor inlijving. Sinds vorig jaar is die inlijving echter een stuk dichterbij gekomen. Op 30 juli 1981 werd er tijdens de afwezigheid van de president een staatsgreep gepleegd, die op verzoek van de president door het Senegalese leger de kop werd ingedrukt. Daarbij beriep men zich op een verdrag tussen de landen tot wederzijdse militaire steun. Gambia beschikt zelf niet over een noemenswaardig leger. Samen met de politie telt de gewapende macht iets meer dan duizend man. Nu de Gambiaanse regering kennelijk niet meer zonder de steun van het Senegalese leger in het zadel kan blijven, is het oude idee van een statenbond weer van stal gehaald. Die zal dan *Senegambia* heten.

De samenvoeging van beide landen lijkt een logische zaak. Er wonen dezelfde volken, vooral Manding, Diola en Wolof. Maar men moet zich ook hier

niet verkrijgen op de nalatenschap van het kolonialisme. Het werkt bevreedend als je op de doortocht van twintig kilometer van 'Oui, monsieur' naar 'Yes, sir' moet overstappen, terwijl de monsieur en de sir onderling gewoon in hun eigen taal doorpraten.

De Casamance neemt in economisch en klimatologisch opzicht een bijzondere positie in. Terwijl het noorden tot de Sahel behoort, begint hier de tropische regenwoudzone: een mooie vruchtbare streek. Het is niet voor niets dat de Casamance wel de potentiële graanschuur van Senegal wordt genoemd. Maar door de geïsoleerde ligging voelen de Casamançais zich in het algemeen veel minder bij het politieke leven in de hoofdstad betrokken.

Boekwerk

De uitstapjes naar de Casamance en andere delen van het land waren nuttig en interessant, maar het leverde niet het boekwerk op dat ik geacht werd te schrijven. Daarvoor moest ik op de universiteit zijn, in bibliotheken en archieven. In Senegal stuitte ik daarbij op het probleem dat alles niet zo keurig geordend en toegankelijk is als bij ons, waar

men een veel langere ervaring heeft met archiveren. En als je al het materiaal hebt verzameld, ga je naar huis en moet je gaan schrijven. Ook daar heb je veel zitvrees voor nodig. Het resultaat is een lijvig boekwerk, met bibliografie en veel voetnoten.* Toch heb ik geprobeerd er geen dor en onleesbaar boek van te maken. Zonder aan de wetenschappelijke eisen te kort te doen heb ik, zoals ik ook in dit verhaal deed, steeds verbindingen gelegd met het land, de cultuur en de mensen die er wonen. Pas dan kunnen, zo is mijn opvatting, staatsrecht en politiek goed begrepen worden.

De opbrengst is echter groter. Je bent teruggekeerd van een ontdekkingsreis, waarop je veel gehoord en gezien hebt. Vooroordelen heb je moeten uitwissen, oppervlakkige meningen heb je moeten herzien of moeten nuanceren. Het is niet juist een Afrikaans land te benaderen vanuit de gedachte dat zich daar heel bijzondere, ongewone, liefst primitieve structuren bevinden. Het enige waar men zich echt over moet verwonderen — en moet blijven verwonderen — is, dat het land zo arm is en dat dat op rekening komt van ons kolonialisme en neokolonialisme. En dan te bedenken dat, in vergelijking met andere Afrikaanse landen, Senegal er nog het minst slecht aan toe is.

Een ontwikkelingswerker vroeg me eens, wat de Senegalezen zouden hebben aan mijn boek, gewend als hij was te denken in termen van helpen en onderrichten. Ik antwoordde dat ik mijn onderzoek in de eerste plaats deed om er zelf iets van te leren en in de tweede plaats voor Nederlandse lezers. En als de Senegalezen geïnteresseerd zijn in mijn bevindingen, dan kunnen ze die krijgen, maar het is niet het doel van mijn komst. Ik ben nu weer opnieuw in Senegal. Op het platteland in de Casamance doe ik, samen met een cultureel-antropoloog, onderzoek naar de bezits- en leenverhoudingen van de grond. In het traditionele Diola-recht wordt ongelijkheid in landbezit grotendeels rechtgetrokken door een leensysteem. Men kan — zonder tegenprestatie! — land lenen naar de mate als men voor zichzelf en zijn familie nodig heeft. Omgekeerd is men verplicht land dat men niet zelf en met de eigen familie kan bewerken, zonder tegenprestatie uit te lenen aan hen die dat wel kunnen. Dat is nu een voorbeeld waarvan ik zeg: kijk, daar kunnen we iets van leren. Ik wil preciezer weten hoe dat in elkaar steekt. _____ *Gerti Hesseling*

* *Gerti Hesseling, Senegal, staatsrechtelijke en politieke ontwikkelingen, Maarten Kluwer's Internationale Uitgeversonderneming, Antwerpen Amsterdam; 416 blz. incl. bibliografieregisters en bijlagen, prijs f 64,50*